

Sveriges lantbruksuniversitet
Swedish University of Agricultural Sciences

Fakulteten för landskapsarkitektur, trädgårds-
och växtproduktionsvetenskap

Välkommen till dödens landskap

– En hermeneutisk studie av Flackarps gravplats.

Oskar Airijoki

Välkommen till dödens landskap: En hermeneutisk studie av Flackarps gravplats

Welcome to a landscape of death: A hermeneutical study of Flackarp graveyard

Oskar Airijoki

Handledare: Arne Nordius, SLU, Institutionen för landskapsarkitektur, -planering och -förvaltning.

Examinator: Åsa Klintborg Ahklo, SLU, Institutionen för landskapsarkitektur, -planering och -förvaltning.

Omfattning: 15 hp

Nivå och fördjupning: G2E

Kurstitel: Kandidatexamensarbete i Landskapsarkitektur

Kurskod: EX0649

Ämne: Landskapsarkitektur

Program: Landskapsarkitektprogrammet

Utgivningsort: Alnarp

Utgivningsår: 2017

Elektronisk publicering: <http://stud.epsilon.slu.se>

Nyckelord: Flackarp, gravplats, landskap, hermeneutik, tolkning, heterotopi, död.

SLU, Sveriges lantbruksuniversitet

Fakulteten för landskapsarkitektur, trädgårds- och växtproduktionsvetenskap

Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Förord

I det här försöket till att skriva tvärvetenskapligt har de som jag har diskuterat min uppsats med varit antingen landskapsarkitekter eller humanister. Av den anledningen har det ibland varit svårt att förmedla mina tankar och idéer. Därför vill jag tacka Moa Karlsson och Matilda Amundsen Bergström för att ni trots allt funnits där. Jag vill också rikta ett tack till min handledare Arne Nordius som tog sig tid att diskutera uppsatsen på plats i Flackarp.

Malmö, 22 maj 2017, Oskar Airijoki

Sammandrag

Denna uppsats är ett försök att kombinera de vetenskapliga disciplinerna konst- och bildvetenskap samt landskapsarkitektur. Målsättningen är att besöka en gravplats för att sedan beskriva och tolka dess betydelse. Detta genomförs med en hermeneutisk metod samt Foucaults teori om heterotopi. De frågor som används som ingång i materialet är följande: Hur präglas den specifika platsen/landskapet av död? Finns det några kopplingar mellan det temporära i livet och det temporära i landskapet? Hur är landskap som präglas av död och temporalitet viktiga för människan? Uppsatsen inleds med en diskussion om vikten av tolkning och hur detta leder till kunskap. I analysdelen diskuteras fyra platselement och deras betydelse utifrån metod, teori och frågeställning. Därefter diskuteras tre hermeneutiska tolkningsramar och hur dessa har påverkat tolkningsprocessen. Avslutningsvis förenas tolkningarna av platselementen samt tolkningsramarna i en sammanfattande tolkning. Detta påvisar en tolkning där gravplatsen präglas av död, anonymitet och gemenskap. Vidare lyfts insikten om att besökaren kommer att dö och begravas i ett liknande landskap som det tolkade. Den sista frågeställningen diskuterar betydelsen av dödens landskap för människan. Dessa dödens landskap är platser där det överkliga tillåts möta det verkliga, alltså platser för reflektion kring döden. Slutligen leder uppsatsen till en oanad insikt om symbolens betydelse för individens utveckling. Dessutom har uppsatsen lyft flertalet nya frågor, där den kanske viktigaste är: hur skapar en landskapsarkitekt meningsfulla platser och landskap?

Abstract

This essay is an attempt to combine the scientific disciplines of art and visual studies, as well as landscape architecture. The aim is to visit a burial site to describe and interpret its meaning. This is done by using a hermeneutical method and Foucault's theory of heterotopias. The main questions applied to the material are the following: How is the specific site/landscape characterized by death? Are there any connections between the temporality of life and the temporality of the landscape? In what way are landscapes, characterized by death and temporality, important to man? The essay begins with a discussion about the importance of interpretation and how it leads to increased understanding and knowledge. The analysis section discusses four significant site elements and their significance, based on the method, the theory and the questions raised. Thereafter, three different hermeneutical frameworks, and how these have influenced the interpretation process, are discussed. In conclusion, the interpretations of the site elements and the interpretative framework are combined in a final interpretation. In this interpretation the graveyard is characterized by death, but also anonymity and a collective atmosphere. Furthermore, the interpretation leads to the insight that the visitor himself one day will die and be buried in a similar landscape as the one interpreted. The last question leads to a discussion about the landscape of death and its significance to man. The landscape of death discussed is a place where the surreal is allowed to engage with the real, in other words, a place that encourages reflection on death. Finally, the paper leads to an insight that was not intended, namely the significance of the symbol for the development of the individual. In addition, the essay has raised several new questions, where perhaps the most important is: how does a landscape architect create meaningful places and landscapes?

Innehållsförteckning

Förord.....	3
Sammandrag.....	4
Abstract.....	4
Inledning.....	6
Syfte & mål.....	6
Frågeställning.....	6
Avgränsningar.....	7
Bakgrund - Varför är en tolkning relevant?	7
Metod – Hermeneutik.....	9
Teori - Heterotopi.....	13
Förståelsehorisont – Svenska kyrkogårdar.....	15
Material – Besök vid Flackarps gravplats.....	16
Analys utifrån signifikanta platselement.....	17
Disposition av analys.....	17
Grind.....	17
Växtlighet.....	18
Järnkors.....	20
Gravmarkeringar.....	21
Analys utifrån tolkningsramarna The Symbol, The Festival, respektive Play.....	22
The Symbol.....	22
The Festival.....	23
Play.....	24
Sammanfattande tolkning.....	27
Slutsatser.....	29
Vidare forskning.....	30
Källförteckning.....	31

Inledning

Vad är ett landskap? Detta är en komplex fråga vars svar varierar, allt från definitionen i ”The European Landscape Convention”¹ till att ett landskap är en region i Sverige, så som Skåne. Om någon skulle fråga mig vad ett landskap är, skulle jag först se mig omkring, hur ser landskapet ut? Svaret får jag genom mina sinnen, så som syn, hörsel och känsel, vilka hjälper mig att identifiera det runt omkring mig. Dock räcker det inte att enbart med mina sinnen identifiera de objekt och företeelser som finns i min närhet. Det krävs också tankeverksamhet, att jag tolkar vad det är jag ser, hör och känner, för att sätta samman allting till en helhetsbild. Helhetsbilden kan sedan namnges och bli ett specifikt landskap, så som regionen Skåne. Även ”The European Landscape Convention”² är i högsta grad en tolkning av vad landskapet är, om än på en annan skala. I den här uppsatsen ämnar jag tolka ett specifikt landskap, nämligen Flackarps gravplats. Detta landskap användes under första halvan av 1900-talen som gravplats åt patienter inlagda på St. Lars hospital i Lund. Anledningen att jag valde just den här platsen beror dels på mitt intresse för dödens platser och dels på den starka symbolik som dessa platser ofta bär med sig. Uppsatsen har sin utgångspunkt i mina tidigare studier inom konst- och bildvetenskap samt mina nuvarande studier inom landskapsarkitektur. En viktig aspekt för mig är att förena dessa två studieinriktningar, varför jag kommer att försöka implementera humanistiska tillvägagångssätt i mitt landskapsarkitektoniska seende på landskap. Detta leder dels till att jag tar tillvara på mina kompetenser, dels till att kopplingarna mellan de två forskningsfälten stärks. Dessutom verkar det vara bristfälligt med tidigare forskning inom kombinationen konst- och bildvetenskap och landskapsarkitektur.

Syfte & mål

Målsättningen med denna uppsats är att besöka och uppleva en plats, ett landskap, för att sedan beskriva och tolka dessa upplevelser. Mer specifikt kommer jag att beskriva och tolka Flackarps gravplats, utifrån hermeneutisk metod med stöd i teorier av Foucault. Syftet med denna uppsats är att lyfta de tolkningar som den specifika undersökningen leder fram till till en mer allmängiltig nivå, som kan ge mer generella lärdomar. Samt att undersöka själva tolkningsprocessen.

Frågeställning

Hur präglas den specifika platsen/landskapet av död?

Finns det några kopplingar mellan det temporära i livet och det temporära i landskapet?

Hur är landskap som präglas av död och temporalitet viktiga för människan?

¹ The European Landscape Convention, hämtad 2017-05-21, <http://www.coe.int/en/web/landscape>

² The European Landscape Convention.

Avgränsningar

Uppsatsen bygger till stor del på teorier vilka kan utvecklas och förtydligas. Dock är syftet med uppsatsen primärt att genomföra en tolkning och sekundärt att undersöka tolkningsprocessen. Varför teoridelen av uppsatsen har begränsats. Detta beror också på uppsatsen omfattning. Dessutom har en sekundär källa använts för att förklara Hans-Georg Gadamers teorier, vilket beror på att Gadamers texter är för avancerade och tidskrävande för en uppsats på den här nivån. Sekundärkälla som har använts är tillförlitlig.

Det förekommer inte några bilder i uppsatsen, eftersom bilder skulle göra uppsatsen än mer komplex. Fotografier av objekt hade eventuellt underlättat läsningen och gett en bredare förståelse för tolkningen. Dock finns en risk för motsatt effekt, nämligen att fotografierna förmedlar en felaktig bild, av hur objekten framstår i verkligheten, och således går emot tolkningen. Dessutom skiljer sig upplevelsen av att se bilder av en plats från upplevelsen av att vara på platsen. På grund av dessa anledningar har jag valt att inte använda mig av bilder, utan istället tolka utifrån platsbesök.

Bakgrund - Varför är en tolkning relevant?

Hermeneutik betyder, om vi går till Svenska akademins ordlista, ”vetenskap om tolkning av texter.”³ Tolkning är i ordlistans definition ett centralt begrepp, vilket även gäller för denna uppsats. Vad innebär då tolkning? Vad, hur och varför ska vi tolka? För att svara på dessa frågor och ge en introduktion till tolkning kommer jag att utgå ifrån Per-Johan Ödman, professor emeritus vid Lärarhögskolan i Stockholm, och hans bok *Tolkning, förståelse, vetande – hermeneutik i teori och praktik*.⁴

Att tolka är att tyda tecken, och allting runt omkring oss i världen kan ses som tecken, innehavare av betydelse. Ett exempel är en vägskylt, som i sig själv inte betyder någonting, men som leder oss i en riktning eftersom vi förstår skylten i betydelse av vägvisare. Ursprungligen har skylten skapats i syftet att visa oss riktningen till en specifik plats, vilket innebär att skylten har skapats med en speciell betydelse i åtanke. Varje gång vi följer skylten och hamnar på den plats vi tänkte oss så befästs vår tolkning av skylten som vägvisare.⁵ Om det vore motsatt, att vi ständigt hamnade på fel plats, så skulle vår förståelse av vägskylten förändras. Då skulle vi antagligen inte längre följa den riktning som skylten, enligt vår tidigare tolkning, hänvisade oss åt. Detta innebär att den som tolkar också är delaktig i att bygga förståelsen för det som tolkas, för vid varje möte med skylten antingen

³ Svenska akademins ordlista, hämtad 2017-03-28, http://sok.saol.se/Saol13_Sidor2.pl

⁴ Per-Johan Ödman, *Tolkning, förståelse, vetande: Hermeneutik i teori och praktik* (Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag, 2007), 58.

⁵ Ödman, *Tolkning, förståelse, vetande*, 57-59.

bekräftar eller omformar tolkaren skyltens förstådda betydelse.⁶

Vid fallet med vägs skylten så är vi ofta så pass vana vid dess betydelse att vi inte behöver tolka den varje gång vi ser den. Vi har lärt oss, eller skapat oss en förförståelse, för vad skylten som tecken betyder. Detsamma gäller för många betydelsebärande ting som vi stöter på eller använder dagligen, vi stannar vid det röda ljuset, vi håller fast mat med gaffeln och skär med kniven, etc. Dessa objekt och dess betydelser är ofta vedertagna i samhället och uppfattas på samma sätt av oss och andra människor i vår närhet, vilket med Ödmans ord innebär att ”Det råder intersubjektivt samförstånd om deras betydelse.”⁷ Dock inser vi snart hur nödvändigt tolkning är, till exempel om vi är trötta och försöker skära någonting, men använder den trubbiga sidan av kniven. Eller om vi läser en karta och ändå går vilse, då har vi misstolkat information som kartan försöker förmedla. För att vi effektivt ska kunna verka i världen krävs det att vi ständigt tolkar och förstår de ting som världen består av.⁸

Det finns dock mer eller mindre lättolkade företeelser. Å ena sidan finns det de tolkningar som vi utför varje dag och som utförs på ren vana, genom förförståelse – som till exempel att tolka betydelsen av en skylt. Dessa tolkningar behöver vi vanligtvis inte lägga tid eller kraft på. Å andra sidan finns det ”företeelser som en dikt, en målning, en revolution, ett valutfall, eller ett vredesutbrott.”⁹ Dessa exempel består av fenomen som är både komplexa och ofta flertydiga. För hur många betydelser kan inte en dikt bära? Hur komplext är inte ett valutfall, med alla sina bakomliggande faktorer? För att kunna tolka företeelser som dessa fordras det, enligt Ödman: ”att vi medvetet *väljer* aspekt på dem, att vi tolkar dem *som* något, vilket i sin tur förutsätter att de också skulle kunna ses som något annat.”¹⁰ Här spelar medvetenheten stor roll, tolkningen är en aktiv handling. Utifrån vår förförståelse väljer vi att tolka företeelsen på ett specifikt sätt, istället för på ett annat sätt. Det finns med andra ord många alternativa tolkningar för samma företeelse.

När ska vi då utföra dessa tolkningar? Ödman skriver: ”Vi tolkar när vår förståelse inte räcker till, kort sagt när vi inte förstår. Vi tolkar för att vi vill förstå.”¹¹ Förståelse och tolkning har alltså ett tydligt samband. Dessutom, som vi tidigare har sett bygger tolkningar alltid på en viss förförståelse, vilket knyter tolkning och förståelse än närmare varandra. Vidare menar Ödman¹² att förståelse inte är något som vi besitter utan snarare är något tätt sammankopplat med människans själva existens.¹³ Förståelse och tolkning befinner sig alltså i ett samspel som tillsammans utgör en central del i att

⁶ Ödman, *Tolkning, förståelse, vetande*, 57-59.

⁷ Ödman, *Tolkning, förståelse, vetande*, 57-59.

⁸ Ödman, *Tolkning, förståelse, vetande*, 57-59.

⁹ Ödman, *Tolkning, förståelse, vetande*, 57-59.

¹⁰ Ödman, *Tolkning, förståelse, vetande*, 57-59.

¹¹ Ödman, *Tolkning, förståelse, vetande*, 57-59.

¹² Utifrån Heidegger

¹³ Ödman, *Tolkning, förståelse, vetande*, 26.

existera, i att vara människa.

Ödman fortsätter med att presentera filosofen Hans-Georg Gadamer (1900-2002), som särskilt inriktat sig på hermeneutik, och dennes syn på ämnet. Gadamer menar att i betraktandet av en målning är det inte ett subjekt som betraktar ett objekt. Ett sådant synsätt antyder aktivitet hos betraktaren och passivitet i målningen. Istället anser Gadamer att målningen, på sätt och vis, också är ett subjekt. Människan som står framför målningen är därför inte en betraktare, utan snarare del i en dialog. Själva betraktandet är ett möte där människan, med sin förförståelse och erfarenhet, möter ett konstverk. Enligt Gadamer är den upplevelse som erfars av mötet med målningen inte i första hand estetisk njutning, utan snarare skapandet av kunskap. Denna kunskap utvecklas från betraktarens förförståelse i en slags konversation med målningen.¹⁴ De delar av målningen som betraktaren inte förstår måste betraktaren tolka – målningen ställer frågor som betraktaren försöker svara på. Dessa tolkningar leder till förståelse och kunskap.¹⁵

Metod – Hermeneutik

För att undersöka Flackarps begravningsplats och dess betydelser kommer jag att använda mig av en hermeneutisk metod.

Vad är då hermeneutik? Om vi återigen börjar med själva ordet så ser vi att det härstammar från två ord ur grekiskan, nämligen ”att tolka” och ”tolkning”.¹⁶ Dessa ord plockades sedan upp i latin och ordet hermeneutik bildades. Søren Kjörup, professor emeritus inom humanistisk vetenskapsteori, skriver med viss skepsis, om ordstammens eventuella släktskap med namnet på den grekiske guden Hermes, gudarnas sändebud till människorna. Oavsett gudar, vilket Kjörup också påpekar, så är hermeneutiken ett kommunicerande av kunskap och har ”något att göra med förbindelsen mellan [...] människor inbördes.”¹⁷ I kapitlet bakgrund introduceras vi till hur olika objekt har olika betydelser och kommunicerar budskap beroende på deras betydelse. Dessutom får vi en förståelse för varför tolkning av objekt och företeelser är viktigt. Tolkning har, liksom Kjörups beskrivning av hermeneutiken, också något att göra med förbindelsen mellan människor. Tolkning och hermeneutik är alltså väldigt lika; och för att svara på frågan som ställs i inledningen av detta stycke, så är hermeneutik ”tolkning och läran om tolkning”.¹⁸

Inom hermeneutiken finns något som kallas den hermeneutiska cirkeln, vilket kan beskrivas som ett sätt att tydliggöra och förstå vår egen förståelseprocess. Att principen kallas för ”cirkel” är något

¹⁴ Ödman, *Tolkning, förståelse, vetande*, 27-28.

¹⁵ Ödman, *Tolkning, förståelse, vetande*, 26-28.

¹⁶ Hermeneuein som ungefärligen betyder ”att tolka” och hermeneia som ungefärligen betyder ”tolkning”, enligt Kjörup, *Människovetenskaperna*, s. 233

¹⁷ Søren Kjörup, *Människovetenskaperna: Problem och traditioner i humanioras vetenskapsteori* (Roskilde: Samfundslitteratur / Roskilde Universitetsforlag, 2008), 233.

¹⁸ Kjörup, *Människovetenskaperna*, 233.

som till stor del kan förbises som en tankebild. Själva innebörden av begreppet är en dynamik mellan del och helhet. Ödman beskriver förloppet av den hermeneutiska cirkeln på följande sätt: ”från del till helhet och från helhet till del. Hermeneutik innebär på detta sätt en ständig *kontextualisering* och de-kontextualisering, en ständig totalisering och de-totalisering.”¹⁹ Med andra ord är objektets, eller platsens, kontext essentiell för vår tolkning; även akten att koppla samman till en helhet och att separera helheten i delar är central för vår förståelse. Ett kort exempel på detta tankesätt är hur vår förståelse för en gravplats som helhet formas av vår förståelse av dess olika delar, så som gravstenar, religiösa symboler och ceremonier. Samtidigt som vår förståelse av gravplatsen som helhet formar vår uppfattning av dess enskilda delar, i detta fall gravstenarna, de religiösa symbolerna och ceremonierna. En ytterligare aspekt är gravplatsen kontext, här kan exempelvis angränsande landskap tas i beaktande, eller gravplatsens historia.

Hermeneutiken är med andra ord en balansgång mellan att se en plats som olika delar och att se platsen som en helhet; samt att se en plats i sin kontext och att lösgöra platsen från dess kontext. Att se en plats, alltså själva seendet, är här av stor vikt och inte helt oproblematiskt. Synen är ett sinne och utgår från individen, vilket innebär att synen är subjektiv. Dock påverkas det vi ser av vår förståelse av världen, där normer och förförståelse vinklar vår syn på företeelser och objekt. Detta kan kopplas till det som Ödman skriver: ”En tolkning sker inom en viss förståelsehorisont, som markerar gränserna för vilka tolkningar som är möjliga.”²⁰ Således begränsar vår förförståelse, vår tidigare kunskap, våra möjligheter för tolkning – en betraktare kan inte se längre än till sin förståelses horisont. Dock är denna förståelsehorisont, om vi ser den som påverkad av normer, till viss grad ett kollektivt fenomen. Eftersom normer är en uppfattning som vi gemensamt har skapat i samhället. Den förståelsehorisont som vi innehar har dessutom formats av mer formella strukturer, där skola och utbildning är tydliga exempel. Till exempel genomförs nationella prov för att undersöka om de kunskapskrav som ställts uppnås.²¹ Detta leder till att människor som bor i samma land, människor som har studerat samma utbildning, eller människor som rör sig i samma sociala sammanhang, etcetera, mer eller mindre också delar förståelsehorisont. Detta antyder att vår förståelsehorisont inte är statisk, vilket Ödman också skriver: ”Förståelsehorisonten kan som vi sett utvidgas och förändras, bl a genom den egna tolkningsverksamheten.”²² En betraktare kan med andra ord utforska vad som ligger bortom horisonten av sin förståelse, och på så sätt förkovra sig ny kunskap och nya förståelsehorisonter. Detta antyder att det inte finns några absoluta sanningar, utan enbart en ökad förståelse för världens komplexitet.

¹⁹ Ödman, *Tolkning, förståelse, vetande*, 99.

²⁰ Ödman, *Tolkning, förståelse, vetande*, 103.

²¹ Skolverket, hämtad 2017-04-11, <https://www.skolverket.se/bedomning/nationella-prov>

²² Ödman, *Tolkning, förståelse, vetande*, 99.

Hittills har hermeneutik diskuterats generellt för att skapa en förståelse för dess grundläggande idéer. Nu ämnar jag gå djupare in på Hans-Georg Gadamer (1900-2002) syn på estetik, som är starkt knuten till hermeneutik. För detta kommer jag huvudsakligen att använda mig av artikeln "Gadamer's Aesthetics"²³ skriven av Nicholas Davey, professor i filosofi vid University of Dundee. Det som diskuteras i artikeln bygger på en diskussion om estetik och många exempel grundar sig i konstverk. I min läsning utgår jag från konstverket som analogi till den fysiska platsen som denna uppsats kretsar kring, alltså Flackarps gravplats. Utifrån Davey kommer jag att diskutera olika aspekter av Gadamer's syn på estetik. Tre huvudaspekter av Gadamer's tankar utgår från liknelser, dessa aspekter är: *Play*, *The Festival* och *The symbol*.²⁴

*Play*²⁵ syftar till att likna konstverk med skådespel, sport som evenemang, eller spelandet av ett spel. Dessa är alla skeenden som inkluderar deltagare, betraktare, intentioner, redskap och konventioner.²⁶ Själva skeendet, skådespelet, eller spelet, är i detta fall besöket av Flackarps gravplats. I spelandet av ett spel är ofta människor en slags betraktande deltagare. Betraktande deltagare dras in i ett skeende som skapas där och då och individen lämnar på sätt och vis sig själv och blir en del av skeendet, spelet. Genom att ta del av spelandet förändras den verklighet deltagaren befinner sig i och således förändras deltagaren själv.²⁷ Vid ett besök på Flackarps gravplats är alltså besökaren en slags betraktande deltagare som tar del av ett skeende, ett skådespel, ett spel.

Ett spel kan inte förklaras genom enbart sina redskap eller material, lika lite som en plats kan förklaras genom enbart sina redskap eller material. Dock är materialen i ett landskap av stor vikt. En plats kan inte heller till fullo förstås genom intentionerna bakom dess skapande. Vidare är en förståelse för konventioner, normer och regler inom ett spel viktiga, eftersom för att uppskatta spelet, eller för att vinna, så måste dessa regler följas. Detsamma gäller på en gravplats, där det finns många normer som styr hur vi uppträder på platsen. Dock är det inte heller möjligt att definiera en gravplats enbart utifrån de normer som råder där.²⁸

Genom själva spelandet av spelet, betraktandet av pjäsen, eller besöket på gravplatsen, så förs dessa delar samman. Deltagare, betraktare, intentioner, redskap och konventioner förenas i ett skeende likt olika röster som tillsammans bildar ett slags samtal. Detta antyder att betraktaren själv innehar en del i skeendet och alltså också formar platsens betydelse. Davey skriver: "The aesthetic

²³ Nicholas Davey, "Gadamer's Aesthetics", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2016 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/win2016/entries/gadamer-aesthetics/>>. Hämtad 2017-04-11.

²⁴ Davey, "Gadamer's Aesthetics".

²⁵ *Play* betyder: leka, spela; ett spel, ett instrument, ett skådespel. Enligt Inger Hesslin Rider et al. (projektledare), *Nordstedts Engelska ordbok* (Fjärde upplagan, Stockholm: Nordstedts Akademiska Förlag, 2005), s. 715.

²⁶ Davey, "Gadamer's Aesthetics".

²⁷ Davey, "Gadamer's Aesthetics".

²⁸ Davey, "Gadamer's Aesthetics".

spectator is swept up by her experience of art, absorbed in its play and potentially transformed by that which spectatorship helps constitute.”²⁹ Beträktaren är alltså delaktig både i själva skeendet och förändras samtidigt av själva skeendet. Beträktarens förståelsehorisont flyttas.

*The festival*³⁰ är en analogi mellan ett konstverk och en festival, eller en festlig tillställning. Med denna liknelse menas att en estetisk upplevelse innehar en viss kollektiv anda. Vidare innebär denna liknelse att den estetiska upplevelsen består av något utöver det enbart subjektiva. Det subjektivas position förändras i förhållande till det kollektiva.³¹ Davey skriver:

”When Gadamer argues that 'the mystery of festive celebration lies in this suspension of time', he refers to how festivity suspends work-time. This initiates that 'play-time' in which another order of events emerges. It is in such time that an artwork 'comes to stand' irrespective of whether it is a painting, drama or symphony.”³²

Det skapas alltså en förändring i vår uppfattning av tid, från en slags arbetstid till en slags lektid, i vilken skeendens ordning flyttas om. Arbetstid kan ses som den tid som läggs på förvärvsarbete och hushållsarbete. Medan *lektid* är tiden utöver arbetstiden, den tid som kan användas till fria aktiviteter och sammankomster. Det är i denna lektid som ett konstverk, i detta fallet en plats, framträder starkast. Den kollektiva andan är, i samband med förändringen av vår tidsuppfattning, det som förändrar det subjektivas position gentemot det kollektiva. Davey fortsätter: ”The festival occasions individuals surpassing their everyday view of themselves as potentially hostile competitors and coming to see themselves as a community formed around a shared interest in what the artwork brings forth.”³³ Här förtydligas den förändring av det subjektivas position gentemot det kollektiva; konstverket för människor samman, bryter mot det vardagliga, och visar upp likheter. Konstverket lyfter fram människors gemensamma förståelsehorisont.

*The symbol*³⁴ är liknelsen av konstverket, i detta fall platsen, och en symbol. En symbol beskrivs ofta som någonting som antyder något utöver den direkta betydelsen. Symbolen ska inte förväxlas med tecknet, där ett exempel på ett tecken är vägskylden som refererar till någonting utanför sig själv, som till exempel en farlig kurva. Symbolen antyder istället ytterligare mening inom tinget, där ett exempel är att läsa mellan raderna i en text, för att på så sätt hitta en underliggande mening.³⁵ Davey skriver om symbolen: ”The symbol is resonant with the suggestion of meaning because it

²⁹ Davey, "Gadamer's Aesthetics".

³⁰ *Festival* betyder: festival, festlig tillställning, högtidlighet. Enligt *Nordstedts Engelska ordbok*, s. 335.

³¹ Davey, "Gadamer's Aesthetics".

³² Davey, "Gadamer's Aesthetics".

³³ Davey, "Gadamer's Aesthetics".

³⁴ *Symbol* betyder: symbol, tecken, sinnebild. Enligt *Nordstedts Engelska ordbok*, s. 957.

³⁵ Davey, "Gadamer's Aesthetics".

constantly invokes what is not immediately given. This not-given does not exist apart from the given but is inherent within it.”³⁶ Symbolen är alltså mer än enbart antydning om ytterligare mening; symbolen har en konstant efterklang av betydelse, en betydelse utöver den direkta, den givna. Denna ytterligare betydelse är, som sagt, inte fränkopplad utan snarare inrymd i den direkta betydelsen. Om denna ytterligare betydelse utrönas, så tillhör den därefter den givna betydelsen för betraktaren. Likväl är symbolen fortfarande aktiv, det finns alltid fler betydelser, eller andra betydelser, i det givna.³⁷

Teori - Heterotopi

Michel Foucault (1926 – 1984), filosof och idéhistoriker med inriktning sociologi och psykologi, höll år 1967 ett föredrag för arkitekter om ett koncept som han kallade heterotopier. Föredraget blev senare en text som sedan översattes till engelska av James D. Faubion under titeln: ”Different Spaces”.³⁸ Heterotopier är i korthet ett alternativt sätt att betrakta och teorin lyfter fram det avvikande och det annorlunda hos en plats.

För att förstå heterotopier behöver vi först förstå Foucaults syn på utopier, han menar att: ”They are society perfected or the reverse of society, but in any case these utopias are spaces that are fundamentally and essentially unreal.”³⁹ Med andra ord är utopier överkliga scenarion av det perfekta samhället, eller så är de motsatsen till det befintliga samhället, men likväl överkliga. Heterotopier är, å andra sidan, verkliga platser (och mer specifikt *andra* platser) som samtidigt innehåller utopiska element. Foucault själv beskriver dessa heterotopier som:

”actually realized utopias in which the real emplacements, all the other real emplacements that can be found within the culture are, at the same time, represented, contested, and reversed, sorts of places that are outside all places, although they are actually localizable. Because they are utterly different from all the emplacements that they reflect or refer to, I shall call these places 'heterotopias'⁴⁰

Vad Foucault beskriver är platser som refererar till andra platser. Heterotopier refererar till platser genom att representera dem, ställa sig emot dem, och genom att vara en omvänd version av dem. Vidare är heterotopier platser som är fränkopplade från alla andra platser, men som samtidigt existerar. Elizabethada A. Wright skriver: ”unlike the utopia that is unreal, the heterotopia is very

³⁶ Davey, "Gadamer's Aesthetics".

³⁷ Davey, "Gadamer's Aesthetics".

³⁸ Michel Foucault, "Different spaces," i *Aesthetics, Method, and Epistemology*, Ed. James D. Faubion (New York: The New Press, 2006), 175.

³⁹ Foucault, "Different spaces," 178.

⁴⁰ Foucault, "Different spaces," 178

real yet – like the utopia – it reflects fantasy”⁴¹. Utopier, som är överkliga, bygger på fantasi. Heterotopier liknar utopier på så sätt att de knyter an till fantasin, men är samtidigt verkliga.

Foucault liknar dessa företeelser, utopi och heterotopi, med en spegel. Spegeln är å ena sidan en utopi eftersom den visar en plats som inte är en plats, en plats fränkopplad verkligheten, en fantasi. Å andra sidan är spegeln en heterotopi, eftersom spegeln verkligen existerar, och dessutom refererar till, ställer sig emot och är omvänd den plats, i verkligheten där betraktaren av spegeln befinner sig.⁴² Med Foucaults egna ord: ”The mirror functions as a heterotopia in the sense that it makes this place I occupy at the moment I look at myself in the glass both utterly real, connected with the entire space surrounding it, and utterly unreal”⁴³.

Foucault listar några olika kategorier och aspekter av heterotopier, vilka förtydligar begreppet. En av dessa kategorier är ”crisis-heterotopias”⁴⁴ och är, enligt Foucault, vanligast förekommande i ”so-called primitive societies”.⁴⁵ Kategorin karaktäriseras av att platsen är förbjuden, helig, eller på annat sätt undantagen allmänheten för att istället vara en plats för individer som, i förhållande till sitt samhälles normer, befinner sig i någon slags kris. Dessa människor kan till exempel vara ”[a]dolescents, menstruating women, women in labor, old people, and so on.”⁴⁶

Dock menar Foucault att denna kategori håller på att försvinna och bytas ut mot vad han kallar ”heterotopias of deviation: those in which individuals are put whose behavior is deviant with respect to mean or the required norm. These are the rest homes, the psychiatric hospitals; they are also, of course, the prisons”⁴⁷ Dessa heterotopier är alltså platser för det icke-normativa, eller platser där människor som anses avvikande är normen. Vi ser också att dessa platser har mycket gemensamt med ”crisis-heterotopias”⁴⁸, i och med att många av platserna dessutom är undantagna allmänheten.

En ytterligare aspekt av heterotopier är deras temporära brott med tidens kontinuitet, vilket Foucault benämner som ”heterochronias”⁴⁹. Foucault menar att heterotopier är kompletta när de, som platser, bryter med det traditionella begreppet av tid. Som exempel tar han upp gravplatsen, som ”begins with that strange heterochronia that loss of life constitutes for an individual, and that quasi eternity in which he perpetually dissolves and fades away.”⁵⁰ Gravplatser är en plats där

⁴¹ Elizabeth A. Wright, ”Rhetorical spaces in memorial places: the cemetery as a rhetorical memory place/space,” *Rhetorical Society Quarterly*, 35:4, 54, DOI: [10.1080/02773940509391322](https://doi.org/10.1080/02773940509391322)

⁴² Foucault, ”Different spaces,” 179

⁴³ Foucault, ”Different spaces,” 179

⁴⁴ Foucault, ”Different spaces,” 179

⁴⁵ Foucault, ”Different spaces,” 179

⁴⁶ Foucault, ”Different spaces,” 179

⁴⁷ Foucault, ”Different spaces,” 180

⁴⁸ Foucault, ”Different spaces,” 179.

⁴⁹ Foucault, ”Different spaces,” 182.

⁵⁰ Foucault, ”Different spaces,” 182.

människans begrepp av tid förvrids – det börjar med ögonblicket då döden infinner sig, för att fortsätta in i en till synes evighet, och sedan glömska.

Förståelsehorisont – Svenska kyrkogårdar

Jag har tidigare i uppsatsen försökt redogöra för begreppet förståelsehorisont som någonting essentiellt i en tolkningsprocess. Denna förståelsehorisont, eller förförståelse, är dels individuell, dels en kollektiv företeelse. Jag kommer här att kort gå igenom vissa av vår tids gravplatser gemensamma aspekter, framförallt utifrån redaktör Eivor Buchts *Kyrkogårdens gröna kulturarv*⁵¹. Detta för att försöka belysa en grundläggande kollektiv förståelsehorisont, vilken sedan kommer att stå som grund i tolkning och diskussion.

Gravplatser har genom tiderna förändrats och utvecklats till de uttryck som vi ofta finner i Sverige idag, vilket oftast är en kyrkogård. Bland kyrkogårdar är det vanligt med en krans av träd som omgärdar själva begravningsplatsen. Dessa träd varierar i art, men är ofta lövfällande, storvuxna och ibland hamlade. Häckar runt hela eller delar av kyrkogårdar förekommer också ofta. Vidare är det vanligt med en byggd inhägnad och då ofta en mur i sten eller tegel. Ibland används staket istället för mur.⁵²

Kyrkogårdarna ligger vanligtvis i anslutning till en kyrka och är ofta i grunden gräsmattor med gravar i regelbundna kvarter och grusgångar där i mellan. Det är även vanligt förekommande med gravkvarter i mindre geometriska former anpassade till kyrkogårdens befintliga miljö. I gräsmattan, bland gravarna är det inte ovanligt med solitära träd-, eller dungar. Gravvar är ofta utmärkta med en gravsten där namn och födelse- och dödsdatum finns graverade. Det förekommer också att kors i både trä och järn används som gravmarkeringar.⁵³ Vidare börjar minneslundar att bli en vanligare syn på kyrkogårdar i Sverige, där de enskilda gravplatserna är anonyma.⁵⁴

På kyrkogårdar och gravplatser råder vissa normer om hur man bör uppträda. En undersökning som genomfördes 2011 visar att på en gravplats bör det vara ”fridfullt, välskött, lättframkomligt, [och] tryggt”.⁵⁵ Om vi utgår från dessa värderingar så kan vi sluta oss till att vissa normer existerar på kyrkogårdar. Till exempel kan sportaktiviteter ses som motsatt till det fridfulla och därför inte normativt. Eller andra aktiviteter som stör upplevelsen av platsen som välskött eller lättframkomlig.

I Sverige har kristendomen under lång tid varit den största religionen. Idag rör vi oss mot ett mer

⁵¹ Eivor Bucht, red. *Kyrkogårdens gröna kulturarv* (Alnarp: Movium / institutionen för landskapsplanering SLU, 1992)

⁵² Bucht, red., *Kyrkogårdens gröna kulturarv*, 12-34.

⁵³ Bucht, red., *Kyrkogårdens gröna kulturarv*, 12-34.

⁵⁴ Svenska Kyrkan, hämtad 2017-04-27, <https://www.svenskakyrkan.se/kyrkogardens-historia---fran-gravkullar-till-minneslundar>

⁵⁵ Anna Davidsson Bremborg och Curt Dahlgren, ”Begravning 2011,” (2011), 64, hämtad 2017-05-17, http://www.skf.se/sites/default/files/editorial/Begravning_2011.pdf

sekulärt och multi-religiöst samhälle. Inom kristendomen finns något som kallas trosbekännelsen, vilken i breda drag målar upp den kristna tron. Denna bekännelse talar, enligt Svenska Kyrkan, om tron på: Gud, Jesus, Den Heliga Anden, kyrkan och livet efter döden.⁵⁶ Dessa aspekter kan alltså beskrivas som grunden i en kristen tro, utifrån vilken en sedan utvecklar en mer personlig tolkning.

Material – Besök vid Flackarps gravplats

Jag besökte Flackarps gravplats, som sedan länge är tagen ur bruk, på förmiddagen den 19 april 2017. Besöket utfördes på egen hand och utöver mig var det ingen annan på platsen vid det tillfället. Platsen ligger i Flackarp, vilket är en liten by mellan Hjärup och Lund, i Skåne. Det var svårt att hitta dit, jag körde först fel och fick fråga om vägen. När jag närmade mig såg jag en gammal väderkvarn, eller mölla, vilken jag hade förstått låg nära gravplatsen. Själva gravplatsen låg öster om möllan och norr om en väg som övergick till cykelväg, i nordväst låg ett mindre skogsparti. Jag parkerade bilen och möttes av ett en samling träd, stora buskar och buller från de närliggande bilvägarna. När jag gick närmare gravplatsen möttes jag av en omgärdande måbärshäck. Längs vägen i söder så skymdes sikten av klotlönnar, växande i häcken. Bakom dessa, i häcken i öster, väster och norr var tysk- och skogslönnar planterade med jämna avstånd. Ytorna öster och norr om gravplatsen verkade vara åkermark. När jag gått en kort bit längs vägen möttes jag av en smidd grind i rostigt järn mellan två block av granit, men det fanns ingen mur eller staket. Bredvid grinden stod en informationsskylt som upplyste mig om gravplatsen syfte och historia. Jag lyckades pressa upp grinden och kliva in på gravplatsen. Jag gick in längs en mittgång av klippt gräs som gick tvärs genom gravplatsen. Gravplatsen övriga ytor bestod av uppvuxet gräs och en del sly. Mittgången kantades på båda sidor av pelarekar längs hela sträckan, varav en var synligt död. När jag gått halvvägs in på gravplatsen delade sig mittgången åt både väst och öst. Jag gick först åt väst, där jag fann en yta av klippt gräs runt en rektangel bestående av nedgrävda träbjälkar med högre gräs innanför. Innanför bjälkarna, nästan skymda av det högre gräset fanns ett antal järnstavar med en platt del, stor som en handflata, med inristade nummer. Enligt informationsskylten var de gravmarkeringar. Där fanns även ett par gravstenar. Jag återvände till mittgången och gick åt öster där gräset också var klippt. I mitten av den klippta ytan låg flera träbjälkar nergrävda efter varandra och bildade en lång rad. Jag följde raden och fann att längs den var fler järnstavar nersatta, tillsammans med knähöga järnkors som lutade åt olika håll. Vissa av korsen hade en cirkel i den övre delen som omkretsar mötespunkten mellan korset vertikala och horisontala delar. När jag följde raden av bjälkar bröts synfältet på två ställen av stora buxbombuskar. När jag gått till det nordöstra hörnet var där en större klippt yta, även den med träbjälkar, järnstavar och kors, samt

⁵⁶ Svenska Kyrkan, hämtad 2017-04-27, <https://www.svenskakyrkan.se/trosbekannelsen--en-sammanfattning-av-kyrkans-tro>

några liggande gravstenar. Här upptäckte jag att tre av lönnarna som utgör gräns mellan gravplats och omgivning var döda, torra och ljusa, nästan vita i färgen. Det var också här jag tydligast hörde fågelkvitter inifrån växtligheten. Efter att ha stått här ett tag återvände jag till mittgången och gick sakta tillbaka raka vägen till grinden som jag återigen öppnade och klev igenom.

Analys utifrån signifikanta platselement

Disposition av analys

Den här uppsatsen utgår ifrån att den hermeneutiska metoden tillsammans med teorin om heterotopier appliceras på materialet, alltså Flackarps gravplats. Analysen utgår ifrån fyra signifikanta platselement, nämligen: grinden, växtligheten, järnkorsen och gravmarkeringarna. Därefter kommer de tre olika tolkningsramarna *The Symbol*, *The Festival* och *Play*, att analyseras och förenas till en sammanfattande tolkning av platsen. Slutligen redogörs det för de slutsatser som dragits och möjligheter till vidare forskning.

Grind

Grinden in till området är i gjutjärn, rostig och svår att öppna. Den är den första markören för att platsen faktiskt har någon betydelse. Den till stor del fritt växande vegetationen och svårigheten att hitta dit gjorde att platsen upplevdes odefinierad och utan tydliga gränser. När det till synes inte heller finns några objekt inne på platsen uppstår en känsla av anonymitet. Grinden däremot, är både påtaglig och lösryckt på samma gång. Å ena sidan är den bastant i och med sina tunga grindstolpar och sitt gjutjärn. Å andra sidan saknar gravplatsen någon ytterligare mur eller ett staket som kan koppla an till grinden. I och med gravplatsens anonymitet ges grinden ett särskilt fokus. Grinden är en entré, men rent fysiskt är besökaren inte tvungen att använda den för att få tillträde till gravplatsen, eftersom det finns gott om informella passager. Grinden är istället en entré in i en annan värld.

Här blir kopplingen mellan gravplatsen och begreppet heterotopi tydlig. Grinden är i sig onödig för att fysiskt stänga någon ute eller inne, men symboliskt så agerar den entré till något som väcker besökarens tankar till liv, någonting fantasifullt. Utifrån ett heterotopiskt perspektiv så är grinden på sätt och vis den spegel som Foucault använder sig av i sitt exempel⁵⁷. Grinden är det föremål genom vilket betraktaren blickar in på en plats som å ena sidan är ytterst verklig, å andra sidan överklig. Verklig är platsen på så sätt att den fysiskt existerar, objekten finns där. Överklig blir platsen genom alla döda och begravda människor, genom platsens brott med tiden, eller heterochronia. Genom att blicka in genom grinden på Flackarps gravplats så blickar vi också in på en plats där vår

⁵⁷ Foucault, "Different spaces," 179.

tidsuppfattning förvrids. Detta är den sista platsen som de begravda människorna någonsin kommer att befinna sig på. Liknelsen med spegel blir här än mer relevant; att blicka in på begravningsplatsen är inte enbart att se någonting till synes överkligt. Det är, på sätt och vis, också som att se sig själv i en spegel, som att se sin egen reflektion inne på gravplatsen. Det uppstår med andra ord en känsla av att beskåda sig själv i sin egen framtida grav. Själva akten av att träda i denna symboliska värld blir plötsligt påtaglig och det känns viktigt att använda grinden.

Växtlighet

Växtligheten på platsen upptar stort fysiskt utrymme och hamnar därför i fokus. Onekligen blir årstiden för besök betydande, eftersom växtligheten ser drastiskt olika ut vid olika tider på året. Vid besöket som föregick denna uppsats hade bladen ännu inte slagit ut på träden. Växtligheten är alltså relativt kal och mestadels i bruna, men även i några gröna, nyanser. Ekarna förmedlar en struktur och ett formellt intryck längs mittgången, vilket påminner om de alléer som är vanliga på konventionella kyrkogårdar. Dock avbryts detta formella intryck av att en av ekarna är död. Den vid besöket mest påtagliga växtligheten är gräset som tillåtit att växa vilt över stora ytor och bildar tuvor. Detta förmedlar en känsla av att platsen är övergiven, vilket kontrasteras med de klippta gräsgångarna i det högre gräset som påminner besökaren om att någon till viss del tar hand om platsen.

Att någon tar hand om platsen, eller åtminstone har gjort ett försök att göra det, blir än mer tydligt i en närmare granskning av de träd som är planterade. Framförallt klotlönnarna är uppenbart betydligt yngre än själva gravplatsen, men mest troligt även ekarna och de andra lönnarna. Alltså har någon planterat träden efter att gravplatsen togs ur bruk, vilket antyder att det fanns en omtanke om gravplatsen och dess förvaltning. Dock verkar denna omtanke ha sträckt sig till att plantera träden och inte till att sköta om, eller byta ut, de som dött.

De tre döda lönnarna, samt den döda eken, är signifikanta för tolkningen av platsen. Den döda eken är ett avbrott i alléns struktur och framstår som risig i jämförelse de andra ekarna. Lönnarna är stora och saknar bark, vilket ger dem en grå färg. Den grå färgen skänker träden ett stort fokus gentemot de andra, mörkare stammarna. Dessa döda och torkade träd kopplar åter an till Foucaults begrepp "heterochronia"⁵⁸, eftersom de så drastiskt påminner besökaren om ett brott i tiden. Dock är det inte enbart de döda träden som förvrider tidsuppfattningen på platsen, utan kontexten som träden befinner sig i. Det är inte heller enbart trädens färg som sätter dem i fokus, även här är kontexten av vikt. Genom att besökaren är stående bland gravar så förstärks de döda trädens närvaro.

⁵⁸ Foucault, "Different spaces," 182.

Det är alltså i relationen, eller samtalet, mellan det levande och det döda som en spänning uppstår och mening skapas. Den mening och spänning som uppstår kan beskrivas genom det Ken Worpole skriver: "Landscapes of the dead are always, simultaneously, landscapes of the living, it is the coterminousness of life and death that gives the burial site its salience [framträdande⁵⁹] and emotional power."⁶⁰ Med detta menar han att i landskap där död och liv möts finns en känslomässig laddning, vilken är särskilt påtagligt på en begravningsplats. Worpole fortsätter att skriva om detta med fokus på människan, medan jag menar att detta möte är lika relevant i växtligheten på platsen. Avsaknaden av andra levande människor på platsen framhäver växtligheten. Vidare så påverkar min bakgrund inom landskapsarkitektur min upplevelse, eftersom min förståelse har ett fokus mot bland annat växtlighet.

De aspekter som Worpole lyfter i beskrivningen av mötet mellan liv och död på begravningsplatser är dock fortfarande av vikt. Han menar, som sagt, att mötet av delarna är det som skapar helheten. Helheten som i detta fall är begravningsplatsens "salience and emotional power."⁶¹ Delarna består dels av de levandes landskap och dels av de dödas landskap. I människans fall är alternativet antingen att vara död eller levande, det finns inget verkligt mellanting, även om det finns stor fascination och många berättelser om vandrande döda, vampyrer etc. Däremot, inom växternas rike så är detta aningen mer komplext. Å ena sidan kan årliga växter liknas med det mänskliga livet, de växer upp, skapar eventuellt avkommor och dör. Å andra sidan finns det perenna växter, som under vintern är risiga och kan uppfattas som livlösa, men som till våren startar upp fotosyntesen och till synes återuppstår från de döda. Det är med andra ord svårt för oss människor att uppfatta en tydlig skillnad mellan liv och död hos växter.

Om vi åter kopplar dessa delar till helheten så skapar samtalet mellan liv och död två olika utgångar. I det, så att säga, mänskliga samtalet blir livet och döden än mer påtagliga i kontrast till varandra. Detta beror säkerligen till viss del på människans natur, men också på de kulturer och ritualer vi har skapat kring döden. När det kommer till växtlighet så är helheten mer anonym. Denna anonymitet, eller osäkerhet, kring växternas liv och död är kanske anledningen till att växterna inte förmedlar känslan av död på samma sätt som de begravda människorna gör. Detta innebär att platsens "salience and emotional power"⁶² är desto mer påtaglig när det finns mänsklig död på platsen, än om där enbart finns död växtlighet. På Flackarps gravplats är det alltså inte växtligheten som förmedlar den främsta känslan av död. Växtligheten snarare förstärker en upplevelse av död som redan har initierats.

⁵⁹ *Salient* betyder: starkt framträdande. Enligt *Nordstedts Engelska ordbok*, s. 826.

⁶⁰ Ken Worpole, *Last Landscapes: the architecture of the cemetery in the west*, (London: Reaktion Books Ltd, 2003), 21.

⁶¹ Worpole, *Last Landscapes*, 21

⁶² Worpole, *Last Landscapes*, 21

Järnkors

Det finns ett flertal kors på platsen som står vridna i olika riktningar och lutar åt olika håll, alla är i rostet järn. Det finns två sorters kors på platsen, för det första det i Sverige vanliga latinska korset, som består av en kortare horisontal del som korsar en vertikal del. Det andra korset kallas kelterkors och ser ut som det latinska korset i proportioner, men utmärker sig med en cirkel som omsluter mötespunkten mellan den horisontala och den vertikala delen.⁶³

Korset är en vanlig kristen symbol i Sverige, i och med att kristendomen sedan länge har funnits inom landet. Inom kristendomen finns ofta ett väl utvecklat mönster av symboler som tillsammans skapar ett system, till exempel i kyrkor där det är vanligt med dopfont, altare, målningar och kors. På Flackarps begravningsplats är dock de enda kristna symbolerna korsen. Det finns inte heller några kristna symboler i den närliggande omgivningen. Intill begravningsplatsen, där det i vanliga fall borde stå en kyrka eller ett kapell så står en väderkvarn. Denna frånvaro av religiösa symboler är påtaglig och påvisar en ytterligare, eller en alternativ, mening hos korsen. Korsen på Flackarps begravningsplats är inte enbart en symbol för kristendomen. De bär på en ytterligare mening. Deras ytterligare meningen är, utifrån Gadamer⁶⁴, inte lösryckt; utan snarare inrymd i den direkta, religiösa, betydelsen. Detta innebär att den ytterligare meningen färgas av den religiösa betydelsen. Worpole menar att korset härstammar från en kristen tradition, men att korset genom denna tradition har tilldelats en vidare, kulturell, innebörd. Till exempel så finns kors representerade på sekulära gravplatser, där de således är något mer än en kristen symbol.⁶⁵

Worpole skriver om kors och betydelse: "The vertical column in the landscape can be read as a sign of human presence on earth, as well as an icon of our lonely humanity."⁶⁶ Kors har existerat i världen åtminstone sedan romarriket, där de bland annat användes för att korsfästa människor. Korset har också använts som symbol och en slags anledning till att "civilisera" människor av en annan trosbekännelse än den kristna. Korset har alltså länge och påtagligt varit del av samhället och näst intill blivit en symbol för den västerländska människan. Detta stämmer också in på Flackarps gravplats. Korsen är även här en symbol för människan i bred mening. Dock är gravplatsen inte, som Worpole skriver, präglad av mänsklighetens ensamhet, utan snarare av glömska. Korsen rostar, lutar åt olika håll och är allmänt ovårdade. De blir minnesmärken över det samhälle som ville glömma de människor som begravdes på Flackarps begravningsplats.

⁶³ Worpole, *Last Landscapes*, 39

⁶⁴ Davey, "Gadamer's Aesthetics".

⁶⁵ Worpole, *Last Landscapes*, 38.

⁶⁶ Worpole, *Last Landscapes*, 39.

Gravmarkeringar

Ett av de tecken som visar på att platsen har tjänat som begravningsplats är de järnstavar med graverade siffror som agerar gravmarkörer. Dock är järnstavarna inte i sig ett tydligt nog tecken på att platsen är en begravningsplats. Här är det min förkunskap och min kunskap från att ha läst informationsskylten som hjälper mig i min tolkning.⁶⁷ Järnstavarnas syfte blir dock tydligare i relation till det fåtal traditionella gravmarkeringarna, huggna i sten med namn och årtal, som finns på platsen. Relationen förtydligar att både stenar och järnstavar är markeringar för gravar. Skillnaden dem emellan är dock fortfarande relevant. De traditionella gravstenarna framstår, trots sin enkelhet, som lyxiga i jämförelse med järnstavarna. Järnstavarna å sin sida, symboliserar något mer än bara gravar. Deras okonventionella utseende påvisar det som Foucault skriver om som "heterotopias of deviation". Detta är inte gravar för allmänheten. Flackarps gravplats är en plats för de utanför normerna och inte en plats där allmänheten vare sig ska begravas eller är tänkt att vistas på.

Gravmarkeringarna påvisar således gravar och död, men upplevelsen är färgad av intention bakom gravarna, att avlägsna och glömma de människorna som platsen är gjord för. De ringa gravmarkeringarna visar på glömska framförallt genom de siffror som är ristade på järnstavarna. Att inte använda namn och levnadsår, utan istället använda journalnummer⁶⁸, gör att gravarna döljer snarare än att lyfta fram, de individer som ligger begravna där. Det är inte självklart att genom gravmarkeringarna uppfatta att en människa ligger död och begravnen på platsen. När den insikten väl kommer så blir närvaron av död påtaglig, men på ett anonymt sätt, eftersom de döda individerna inte namnges. Denna anonymitet är å ena sidan fruktansvärd på grund av att människorna som är begravda glöms bort. Å andra sidan är anonymiteten en befrielse, äntligen får de som hölls inlåsta på hospitalet vila i frid.

⁶⁷ Ingrid Nathél, "De sjuka övergavs ända in i döden," *Sydsvenskan*, 9 april, 2007, hämtad 2017-04-19, <http://www.sydsvenskan.se/2007-04-09/de-sjuka-overgavs-anda-in-i-doden>

⁶⁸ Ingrid Nathél, "De sjuka övergavs ända in i döden."

Analys utifrån tolkningsramarna *The Symbol*, *The Festival*, respektive *Play*

The Symbol

Den del av Gadammers tankar om estetik, som han talar om som *The Symbol*, genomsyrar hela tolkningen och alltså också *Play* och *The Festival*. Genom att se delar i landskapet som symboler så tilldelas de en ytterligare mening utöver den givna. Beträktaren erkänner för sig själv att ett objekt kan bära på flera meningar, vilket på sätt och vis blir början på ett sökande efter dessa meningar. Ett tydligt exempel på hur detta har använts i tolkningen av Flackarps gravplats är i diskussionen om korsen. Korsen har, som tidigare visats, en stark religiös betydelse, vilket i sig gör korsen till symboler. *The Symbol* som metod gör att tolkaren söker efter ytterligare symbolik. Detta öppnar upp möjligheten att identifiera betydelser som annars är svåra att sätta fingret på, men som likväl påverkar upplevelsen av platsen.

Det finns dock kritik mot sökandet av mening i landskap, vilket bland annat lyfts av Marc Treib, professor emeritus i arkitektur, som frågar: "should we try to reveal meaning in environments, and if so, why?"⁶⁹ Han fortsätter och kommer i slutändan fram till att det är svårt, om inte omöjligt att i en designprocess skapa mening i ett landskap. Istället menar Treib att innebörd är någonting som växer fram genom tid.⁷⁰ Dock vill jag påstå att betydelse och symbolik ofta genom tiden har vävts in i landskapet, till exempel i renässanssträdgårdar där skulpturer placerades ut för att leda tanken till olika antika myter. Eller inom nordisk mytologi de första människorna i skapelseberättelsen bär samma namn som träden ask och alm, vilket onekligen måste ha gett dessa träd en viss betydelse. Man kan därför säga att det funnits bakomliggande innebörder i landskapet, både mening som har nyskapats i landskapet och mening som har uttolkats ur redan existerande landskap.

Symbolisk betydelse i landskapet är således ett relativt vanligt fenomen, men frågan återstår fortfarande, varför ska den utrönas? Treib lyfter i sin diskussion ett intressant perspektiv: "the garden stimulates individual contemplation; it can be seen as a vehicle for understanding the self rather than the place."⁷¹ Tolkning av landskap kan alltså lära tolkaren om sig själv. Detta stämmer väl överens med den hermeneutiska metod som används i denna uppsats. Förförståelsen formar delvis vår tolkning. Det Treib menar är att vi i tolkningen kan hitta spår av denna förförståelse och således samla kunskap om oss själva. *The Symbol* är utifrån detta perspektiv inte enbart ett sökande efter inneboende mening i objekt, utan också ett sökande inom en själv.

⁶⁹ Marc Treib, "Must landscapes mean?," i *Theory in landscape architecture; a reader*, red. Simon Swaffield (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2002), 89.

⁷⁰ Treib "Must landscapes mean?," 89-91.

⁷¹ Treib "Must landscapes mean?," 91.

The Festival

Anonymiteten grundar sig i den människosyn som var aktuell när gravplatsen anlades, då medborgarna i Lund inte ville begrava patienter från St. Lars hospital inom staden⁷². Detta hänger till viss del ihop med det som tidigare har konstaterats; nämligen att Flackarps begravningsplats är det som Foucault kallar en "heterotopia of deviation", alltså en plats undantagen allmänheten, en plats för det avvikande. Grinden till platsen, som är rostig och knappt går att öppna förtydligar detta; en plats som rent fysiskt är svår att besöka. Allmänheten hålls således undan både fysiskt och symboliskt från gravplatsen. Ännu en anledning att platsen upplevs anonym är att den ligger så pass avsides och till synes utan kontakt med omgivande samhälle. Själva gravplatsens position i landskapet är avvikande. Vidare antyder den låga skötselnivån på växtligheten att platsen inte brukas, eller är tänkt att brukas, extensivt. Allmänheten är alltså på sätt och vis fortfarande inte uppenbart välkommen på platsen. Dock påverkar detta inte människor idag på samma drabbande sätt som när gravplatsen var i bruk. Likväl består känslan av att allmänheten inte är välkommen, vilket skapar en stämning av glömska.

Idag är platsen en "heterotopia of deviation" genom att vara bortglömd. Det finns dock en skillnad mellan (passiv) glömska och vad jag vill beskriva som aktiv glömska. Aktiv glömska är när människor väljer att inte komma ihåg, eller väljer att glömma. Det är ett mellanting mellan passiv och aktiv glömska som drabbar Flackarps begravningsplats idag. Människor har passivt glömt, vilket säkerligen grundar sig i avsaknaden av kopplingar till platsen. En avsaknad som i sin tur kan ha orsakats av gravplatsens roll som en "heterotopia of deviation"; en plats som inte är tänkt för allmänheten. Men människor väljer också att aktivt glömma. Till exempel genom att inte ta hand om platsen. Eller genom att bestämma att gravplatsen ska anläggas på en avsides plats. Detta försvårar för människor att besöka platsen och försvårar därför minnenas fortlevnad, vilket leder till att anonymiteten på platsen förstärks.

Från anonymiteten framträder, som vi tidigare diskuterat, en viss gemenskap. Denna gemenskap lyfts fram genom användandet av begreppet *The Festival*. Gemenskapen som jag talar om är en känsla av att inte vara ensam, om att vara delaktig och närvarande i något utöver det subjektiva. Enligt begreppet *The Festival* möts människor, i betraktandet av konstverk, i en slags kollektiv sammanhållning där det skapas ett fokus utöver individuella meningsskiljaktigheter. Det uppstår alltså en speciell stämning av att befinna sig i denna kollektiva sammanhållning. Denna stämning bygger på en alternativ tidsuppfattning som i *The Festival* kallas *play time*, vilket står i motsats till *work time*. *Play time* är den tid som inte läggs på arbete, utan istället bryter av mot vardagliga bestyr, tid som läggs på det utöver det vanliga. Det är i denna *play time*, ett brott med tiden, som

⁷² Nathél, "De sjuka övergavs ända in i döden."

Flackarps gravplats framträder tydligast, eftersom upplevelsen där inte var vardaglig.

Vad är det då som framträder? För att förstå detta är min förförståelse samt det teoretiska perspektiv som tolkningen utgår ifrån av vikt. Upplevelsen som framträder färgas särskilt av Foucaults begrepp ”heterochronias”⁷³, med vilket han menar att en heterotopi blir fulländad först när tidsuppfattningen omvänds eller förvrids. Som vi redan har konstaterat så är tidsuppfattningen annorlunda på platsen, eftersom den inte tillhör det vardagliga. Genom ”heterochronias”⁷⁴ så framträder något utöver det normala; den kollektiva gemenskapen är inte beroende av levande människor, vilket framgår av att jag var ensam vid mitt besök på Flackarps begravningsplats, men inte upplevde ensamhet. Det fanns en gemenskap mellan mig och de sedan länge döda människorna på platsen, vilket heterotopibegreppet medvetandegjorde. Denna gemenskap formade tolkningen av platsen till stor del, och närvaron av död blev starkt påtaglig.

Play

Grinden är till synes det första en besökare möter och är den officiella entrén till de resterande delarna; gravmarkeringarna, växtligheten och korsen. Men även om grinden är det första som möter besökaren så är växtligheten det mest påtagliga på platsen. Växtligheten är nämligen något flytande som vävs ihop med det omkringliggande landskapet. Det är svårt att skilja gravplatsens vegetation från den närliggande väderkvarnstormens vegetation, och så vidare. Detta är på sätt och vis problematiskt, för hur skiljer man den växtlighet som tillhör platsen från den i omgivningen? Hur väljs delarna ut?

Växtligheten är som sagt den mest påtagliga av de analyserade delarna, men inte utifrån upplevelsen av död. Växtligheten i sig själv har med andra ord inte någon stark tilldelad betydelse av död. Här är det kopplingarna mellan de betydelsebärande elementen som tilldelar växtligheten en likartad betydelse. Det är de andra delarna; grinden, gravmarkeringarna och korsen som tillsammans skapar en atmosfär där närvaron av död är påtagligt. När jag som betraktare befinner mig bland dessa andra betydelsebärande element färgas mitt seende av deras betydelse, alltså närvaron av mänsklig död. När jag sedan betraktar vegetationen så gör jag det i relation till gravplatsens grind, gravmarkeringar och kors. På detta sätt blir de döda och torkade träden en symbol även för mänsklig död.

Genom en argumentation som denna uppstår två olika sätt att beskriva hur tolkningsverksamheten går till, som båda är sanna på sitt sätt. Det första alternativet är att ett objekt riktar seendet hos betraktaren till den grad att andra objekt med liknande betydelse hamnar i fokus. Till exempel att betraktaren ser korsen på platsen och därefter leds till objekt med liknande symbolik och därför

⁷³ Foucault, ”Different spaces,” 182.

⁷⁴ Foucault, ”Different spaces,” 182.

identifierar gravmarkeringarna. Genom detta tankesätt så formas platsens betydelse av mängden likartade symboler, eftersom det är symbolerna som leder betraktaren vidare till liknande symboler. Det andra sättet att beskriva tolkningsprocessen är att betraktaren tolkar betydelsen av ett objekt, vilket leder till att betraktarens seende färgas av objektets betydelse. Betraktaren utgår sedan från sitt färgade seende och applicerar liknande betydelse i andra närliggande objekt. Till exempel, en betraktare tilldelar, genom tolkning, korsen en viss betydelse, vilken betraktaren sedan bär med sig när hen identifierar nästa objekt. Genom detta tankesätt så är det det första objektet, eller det objektet som väcker starkast symbolisk betydelse, som blir bärande i betraktarens tolkning. Detta tankesätt innebär att det är betraktaren som tilldelar objekten betydelse och är delaktig i att skapa sin egen upplevelse. Båda dessa två sätt att beskriva processen är alltså sanna på sitt sätt.

Här blir uppsatsens hermeneutiska metod relevant och framförallt Gadamer tankar kring fenomenet *Play*. I detta begrepp finns två delar som här blir centrala, nämligen betraktare och deltagare. När skeendet som är *Play* påbörjas så dras betraktare och deltagare in i det; men betraktaren måste också agera, och deltagaren måste också betrakta, för att vara del i skeendet. På så sätt skapas en slags betraktande deltagare, vilket i denna tolkning av Flackarps gravplats är jag, textens författare. Om vi återkopplar till de två alternativa sätten att se på tolkningsverksamheten, som diskuteras i stycket ovan, så ser vi att de har vissa likheter med Gadamer betraktande deltagare. Att betrakta skeendet är att låta symbolerna leda till ytterligare symboler, alltså det första tankesättet. Medan att delta i skeendet är att tilldela objekt betydelse och att på så sätt skapa sin egen upplevelse, vilket är det andra tankesättet. Dock, utifrån Gadamer, så är det inte två tankesätt, utan ett, nämligen den deltagande betraktaren. Med andra ord är upplevelsen av platsen ledd framåt av symbolerna och samtidigt formad av betraktaren. Det är en kombination av de två tankesätten.

De objekt som har valts ut som signifikanta för tolkningsprocessen bygger alltså på detta, på den deltagande betraktaren. Tidigare ställdes frågorna; hur skiljer man det som tillhör platsen från dess omgivning? Hur väljs delarna ut? Den deltagande betraktaren väljer ut objekt genom att dels observera symboler och söka liknande symbolik i andra objekt; dels genom att den deltagande betraktaren tilldelar närliggande objekt betydelse utifrån sin upplevelse. Avgränsningar av området utförs också av den deltagande betraktaren och dennes identifikation av objekt. Den deltagande betraktaren begränsar platsen som ska tolkas beroende på var signifikanta objekt befinner sig. Till exempel, om det fanns gravmarkeringar som liknar de på gravplatsen, fast på en annan men närliggande plats, så skulle även denna plats inkluderas i tolkningsprocessen. Med andra ord är avgränsningar, och valet av delar, en komplex process. På sätt och vis liknar processen ett samtal mellan tolkare och betydelsebärande objekt. Det är flytande, skiftar ofta riktning, och skapar slutligen en slags relation, ett samförstånd, som påverkar båda parter.

Samtidigt så är tolkningen av de valda objekten, eller materialen, inte en fullständig tolkning av platsen som helhet. I *Play* är även intentioner och normer av stor vikt. Enbart tanken på eventuella bakomliggande intentioner har länge förbryllat människan. Naturen är ett sådant exempel; har Gud skapat den och i så fall i vilket syfte? eller kan den förklaras med den matematiska Fibonacci-sekvensen?⁷⁵ Enbart att ana intention formar således vår uppfattning om en företeelse. Själva vetenskapen om att en plats är en gravplats skapar därför oundvikligen förutsättningarna för vår förståelse av platsen, och således också tolkningen av platsen. Dessutom så formar samhällets normer vår uppfattning och själva vårt agerande när vi befinner oss på en plats, vilket är särskilt tydligt på en begravningsplats. Till exempel så kan idrottsaktiviteter anses störa lugnet på kyrkogård. Två exempel på hur normer har påverkat Flackarps begravningsplats är för det första Ingrid Nathélls kritiska artikel ”De sjuka övergavs ända in i döden” och för det andra de protester från Lundabor som hon beskriver uppstod när jordbruksmaskiner körde över gravplatsen.⁷⁶ Det finns oskrivna, och skrivna, regler om hur döda och deras gravar ska behandlas. Här är intentioner återigen av vikt, för utan intention så skulle inte begravningsplatsen i Flackarp existera och platsen skulle fortfarande vara åkermark. Intentionen bakom Flackarps gravplats skiljer sig dessutom från många andra begravningsplatser, eftersom den anlades med en särskild intention, nämligen att vara begravningsplats åt patienter från St. Lars hospital. Denna intention har således påverkat tolkningen av platsen. Från att gravplatsen anlades fanns en slags vilja att dölja och att glömma människorna som skulle begravas. Framförallt glömska är en återkommande aspekt i den här tolkningen av Flackarps gravplats.

De normer som man förväntas följa på en gravplats och kunskapen kring dessa har också färgat tolkningen. Detta beror på att den deltagande betraktaren vistas på en plats och därför också är delaktig, agerar i ett skeende, och på så sätt formar sin upplevelse av platsen. Normer påverkar detta skeende på så sätt att den deltagande betraktaren antagligen agerar utifrån vissa allmänna och outtalade regler. Alltså skulle ett agerande som bryter mot dessa normer också leda till ett annat agerande och således också till att ett annat skeende utspelas på platsen. Detta skulle skänka ett alternativt perspektiv till den deltagande betraktaren, vilket skulle ge en annan tolkning än den då normerna följs. Alltså måste en tolkning som hävdar någon slags objektiv sanning genomföra så pass många besök, där normer både följs och bryts mot, att tolkningen i slutändan blir orimlig bara genom mängden material. I den här tolkningen av Flackarps gravplats har normer i stor utsträckning följts, vilket troligtvis har likriktat tolkningen med tolkningar av andra gravplatser. Kanske är det på grund av att normer följs, och respekt visas för de döda, som upplevelsen av död blir så påtaglig.

⁷⁵ En talföljd som bär likheter med gyllene snittet.

⁷⁶ Nathél, ”De sjuka övergavs ända in i döden.”

Likväl som att det inte enbart är objekten som formar en tolkning så är det inte heller enbart normer eller intentioner. Det är inte heller bara besökaren, den deltagande betraktaren. Snarare formas tolkningen av ett slags samtal mellan betraktare, deltagare, material, konventioner och intentioner. Detta samtal är komplext och beroende av både tidsliga och rumsliga aspekter. Samtalet formas av uppenbara saker så som objekten på platsen, hur många människor som vistas där och hur deras agerande ter sig. Samtalet formas dessutom av mer komplexa aspekter, så som när och var på platsen besökaren befinner sig. Dessa delar formar samtalet, eller helheten, och det är genom detta samtal som: "The aesthetic spectator is swept up by her experience of art, absorbed in its play and potentially transformed by that which spectatorship helps constitute."⁷⁷ Det är alltså samtalet mellan delarna som skapar en upplevelse, vilken fångar upp den deltagande betraktaren och potentiellt förändrar dennes uppfattning av det betraktade. Denna upplevelse, den som tolkar tillsammans med det som tolkas, skapar ständigt nya betydelser, och flyttare på så sätt tolkarens förståelsehorisont.

Sammanfattande tolkning

Den helhetsbild av Flackarps gravplats som träder fram är en plats framförallt präglad av glömska och otydliga minnen av människor som till synes inte längre är relevanta. I denna atmosfär av glömska finns också en närvaro av död. Dessa glömska och död gör att jag upplever Flackarps gravplats som övergiven, men dock inte lämnad ensam. Närvaron av död är fortfarande en närvaro. På platsen finns en slags gemenskap mellan människor, oavsett om de är i livet i eller i graven. Denna gemenskap förstärks av den anonymitet som präglar gravarna, varav de flesta är utan namn. Anonymiteten är dock inte enbart negativ, till exempel behöver inte jag som besökare vara någons anhörig, utan kan vara där för min egen, eller för de dödas skull. Dessutom kan en besökare, på sätt vis, besöka platsen för själva mänsklighetens skull, eftersom upplevelsen av mänskligheten blir så pass påtaglig av det brott med tiden som uppstår genom gravarna, och korsen som symbol för människan. Denna upplevelsen är en slags existentiell frihet, där essenserna som fyller världen till synes lämnar plats för existensen. Gravplatsen är med andra ord en plats där tankar lämnar plats åt att vara och att känna.

En sådan plats kan kopplas samman med begreppet heterotopi. En heterotopisk plats är en plats som gränsar till det utopiska, men som också existerar i verkligheten. Flackarps gravplats, med sina gravar, är också någonting som gränsar till det utopiska. Inom kristendomen har det länge funnits en tro på livet efter döden, vilket kan beskrivas som en utopisk tanke. För att komma till denna utopi måste en människa först dö och därefter begravas. Graven är då den plats där den döda kroppen

⁷⁷ Davey, "Gadamer's Aesthetics".

befinner sig, i jorden och inte i himmelriket. På så sätt kan graven uppfattas som en heterotopi, en plats som angränsar till det utopiska men som dessutom existerar fysiskt (i motsats till metafysiskt) i den verkliga världen. Ett motargument emot detta är dock att vi lever ett allt mer sekulariserat, samt ett mer multi-religiöst, samhälle. Detta innebär att tron på himmelriket inte nödvändigtvis existerar hos alla. Däremot, som vi har diskuterat tidigare, så har normer och intentioner stor påverkan på våra tolkningar. Alltså kan vi inte helt bortse från den kristna traditionen om livet efter döden, vilken gör sig påmind genom korsen på gravplatsen. Med andra ord bär jag till viss del på en kristen förförståelse i min tolkning av döden, vilket formar min uppfattning av graven som heterotopi.

Detta hänger ihop med den upplevelse som beskrivs i kapitlet ”Grind”, vilken liknas med Foucaults spegel. När jag blickar in på gravplatsen, genom grinden, ser jag delvis min egen spegelbild. En spegelbild som å ena sidan är verklig, eftersom jag en gång ska dö, men vilken å andra sidan är överklig, eftersom jag vid tillfället är levande. Det är i denna tidpunkt som heterochronia, ett brott med tiden, förändrar seendet och upplevelsen av tid. Play-time initieras, eftersom insikten om min egen dödlighet är något utöver det vardagliga. Play-time gör att platsen kommer samman, tankar lämnar plats åt känslor och åt upplevelsen, en upplevelse av gemenskap mellan döda och levande. Det döda och det levande i samma landskap, människor, men också växtligheten med sitt komplexa förhållande till liv och död. Om vi återkopplar till det vi diskuterade tidigare: ”Landscapes of the dead are always, simultaneously, landscapes of the living, it is the coterminousness of life and death that gives the burial site its salience and emotional power.”⁷⁸ Det är sammanfallandet av liv och död som gör Flackarps gravplats framträdande. Sammanfallandet av att å ena sidan se sin egen framtida grav, och å andra sidan att vid detta tillfället vara vid liv. Det döda och det levande, på samma gång och på samma plats; upplevelsen av graven som något nära en utopi övergår till att hela platsen upplevs som en heterotopi. Flackarps gravplats upplevs utopisk, men ändå kopplad till verkligheten, som ett slags livets och dödens mellanrum.

⁷⁸ Worpole, *Last Landscapes*, 21.

Slutsatser

Nedan kommer de tre frågeställningarna att upprepas och besvaras utifrån den tolkning som har genomförts. Den första fråga lyder: *hur präglas den specifika platsen/landskapet av död?*

Platsen präglas av flertalet objekt som förmedlar en känsla av död. Däribland är grinden, gravmarkeringarna, och växtligheten mest framträdande. Grinden in till gravplatsen har en stark symbolisk betydelse i form av entré in till en plats där döden är förhärskande. Gravmarkeringarna i form av järnstavar påvisar gravarna och även en anonymitet, eftersom de saknar namn och levnadsdatum. Växtligheten har visat sig vara den mest komplexa symbolen för död, på grund av att växternas liv och död skiljer sig markant från människans. Växterna har därför inte varit en tydlig symbol för döden, undantaget de döda träden på platsen som tydligt präglade platsen.

Frågeställning nummer två: *Finns det några kopplingar mellan det temporära i livet och det temporära i landskapet?* Den tydligaste kopplingen mellan livet och landskapet är hur landskap för de levande samtidigt är landskap för de döda. Detta är framförallt tydligt i analysen av växtligheten, vars förhållande till liv och död är komplext, där det döda och det levande delar utrymme ovan jord. När det kommer till människan och landskapet så var det framförallt en aspekt, som påvisades i analysen av grinden, som kopplar till temporalitet. Nämligen det svårbegripliga i att blicka in i ett landskap med gravar och veta att en själv en dag ska dö och vara del av detsamma landskap.

Den tredje och sista frågeställningen: *Hur är landskap som präglas av död och temporalitet viktiga för människan?* Det som framkommit i min tolkning är en antydning till undran om vad som händer efter döden. Det vi med säkerhet vet är att om en människa dör så placeras hon i en grav. Graven är således den sista platsen en människa befinner sig på. Utifrån min tolkning visar det sig att graven, och slutligen gravplatsen, är en heterotopi, en plats närliggande en utopi. Alltså någonting som bygger på fantasi, men som existerar i verkligheten. Detta innebär att gravplatsen på sätt och vis är en plats där tankar om det överkliga tillåts möta verkligheten i form av dödens landskap. Vidare är döden onekligen en stor del av att vara människa, eftersom den inträffar hos alla. Därför är platser där denna del av livet får ta plats av stor vikt. Gravplatsen gör döden påtaglig och nästan fysisk, vilket står som en stabil grund för människans reflektioner kring döden.

Avslutningsvis så har arbetet med uppsatsen lett fram till en insikt utöver frågeställningarna, nämligen att symboler är närmare kopplade till den tolkande betraktaren än vad jag tidigare trodde. Tolkningsprocessen är inte enbart ett sätt att förkovra sig till kunskap om världen, utan också en väg till självkänedom.

Vidare forskning

Denna upplevelse har formats av mig som tolkare i samband med platsen. För det första vore det intressant att granska tolkningen utifrån ett genusperspektiv. För det andra vore det intressant att utföra besök och intervjuer med olika försökspersoner för att jämföra deras uppfattning av platsen med min. Det vore också intressant att applicera samma tolkningsmetod på en konventionell gravplats för att se hur den skiljer sig. Slutligen, och kanske av störst intresse för landskapsarkitekter, vore att undersöka hur kunskapen om tolkningen av landskap kan användas i en designprocessen. Denna kunskap borde, om den utvecklas, vara till stor nytta i till exempel bevarandet av identitetsbärande landskap. Vidare väcks frågan, hur kan symboler användas i omskapandet av en plats för att stärka arkitekturens betydelse för dess brukare? Slutligen väcks en fråga som jag har funderat över länge, och som denna uppsats förhoppningsvis kan vara ett litet steg på vägen till att besvara, nämligen hur kan en landskapsarkitekt skapa meningsfulla platser och landskap?

Källförteckning

Bucht, Eivor, redaktör, *Kyrkogårdens gröna kulturarv*. Alnarp: Movium / institutionen för landskapsplanering SLU, 1992.

Davey, Nicholas, "Gadamer's Aesthetics." In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2016 Edition), edited by Edward N. Zalta. Hämtad 2017-04-11, <https://plato.stanford.edu/archives/win2016/entries/gadamer-aesthetics/>

Davidsson Bremborg, Anna och Dahlgren, Curt, "Begravning 2011." (2011), hämtad 2017-05-17, http://www.skkf.se/sites/default/files/editorial/Begravning_2011.pdf

Foucault, Michel, "Different spaces." In *Aesthetics, Method, and Epistemology*, edited by James D. Faubion. New York: The New Press, 2006.

Hesslin Rider, Inger et al. (projektledare). *Nordstedts Engelska ordbok*. Fjärde upplagan. Stockholm: Nordstedts Akademiska Förlag, 2005.

Kjørup, Søren, *Människovetenskaperna: Problem och traditioner i humanioras vetenskapsteori*. Roskilde: Samfundslitteratur / Roskilde Universitetsforlag, 2008.

Nathél, Ingrid, "De sjuka övergavs ända in i döden." *Sydsvenskan*, 9 april, 2007. Hämtad 2017-04-19, <http://www.sydsvenskan.se/2007-04-09/de-sjuka-overgavs-anda-in-i-doden>

Skolverket, hämtad 2017-04-11, <https://www.skolverket.se/bedomning/nationella-prov>

Svenska akademiens ordlista, hämtad 2017-03-28, http://sok.saol.se/Saol13_Sidor2.pl
http://sok.saol.se/Saol13_Sidor2.pl

Svenska Kyrkan, hämtad 2017-04-27, <https://www.svenskakyrkan.se/kyrkogardens-historia---fran-gravkullar-till-minneslundar>

Svenska Kyrkan, hämtad 2017-04-27, <https://www.svenskakyrkan.se/trosbekannelsen--en-sammanfattning-av-kyrkans-tro>

The European Landscape Convention, hämtad 2017-05-21, <http://www.coe.int/en/web/landscape>

Treib, Marc, "Must landscapes mean?" In *Theory in landscape architecture; a reader*, red. Simon Swaffield. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2002.

Worpole, Ken, *Last Landscapes: the architecture of the cemetery in the west*. London: Reaktion Books Ltd, 2003.

Wright, Elizabethada A. "Rhetorical spaces in memorial places: the cemetery as a rhetorical memory place/space," *Rhetorical Society Quarterly*, 35:4, DOI: [10.1080/02773940509391322](https://doi.org/10.1080/02773940509391322)

Ödman, Per-Johan, *Tolkning, förståelse, vetande – Hermeneutik i teori och praktik*. Stockholm: Norstedts Akademiska förlag, 2007.